

**3 sentyabr 1991-ci il: Müstəqil dövlətçilik
mərhələsinin əsası qoyuldu**

Naxçıvandan başlanan Qurtuluş

O vaxt Heydər Əliyev demişdi: "Bu zamanın, bu dəqiqlərin, bu saatın hökmünü nəzərə almaya bilməzdim... Xalqın bu əhvali-ruhiyyəsini, tələblərini nəzərə alaraq bütün məsələləri götür-qoy etdim. Mən öz taleyimi xalqa tapşırımişam və xalqın iradəsini, yəqin ki, indi bu müddətdə, bu çətin dövrdə yerinə yetirməliyəm".

17 noyabr 1990-ci ildə muxtar respublikanın ali qanunvericilik orqanında məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı qaldırılmışdı. Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçən həmin tarixi sessiyada muxtar respublikanın rəsmi adından "sovət sosialist" sözləri çıxarılmış, qanunvericilik hakimiyyəti orqanının adı dəyişdirilərək "Ali Məclis" adlandırılmışdı. Bunun aradıncı 15 fevral 1991-ci ildə Azərbaycan parlamenti də respublikanın adının dəyişməsi və dövlət bayrağı haqqında qərar qəbul etmişdi. Naxçıvan parlamenti Azərbaycanın ali qanunverici orqanı üçün ən gözəl nümunə olmuşdu.

3 sentyabr 1991-ci il: Müstəqil dövlətçilik mərhələsinin əsası qoyuldu

Naxçıvandan başlanan Qurtuluş

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin bütün dövrləri ayrı-ayrı mənə çalarlarına görə siyasi xarakter dası'yır. Onun siyasi fəaliyyətinin müxtəlif rakurslardan araşdırılması əliyevşunaslıq qarşısında duran ən vacib vəzifelərdən biridir. Heydər Əliyevin Sov.İKP MK-nın Siyasi Bürosundan istefasından sonra dönmədə onun fiziki baxımdan yox edilməsinə yönəlik fəaliyyətlər nəticə vermişdikdə bu böyük şəxsiyyətin tacrid edilməsi kursu götürdü. Bu hal təsəssüf ki, Azərbaycanın sovet rəhbərliyi və müstəqil Azərbaycan ilk rəhbərliyi tərəfindən uğursuz olaraq davam etdirildi.

Lakin böyük siyasi xadim Heydər Əliyev bütün bunlara sınaq girdi. Heydər Əliyevin paytaxta gəlişi opponentləri tərəfindən şok effekti ile qarşılandı. Onun paytaxtda qalmamasına imkan vermedilər və o, doğma yurdunu Naxçıvana üz tutmala oldu. Qısa müddədən sonra Heydər Əliyevi Naxçıvan Ali Məclisində deputat seçildi.

Onu da qeyd edək ki, Heydər Əliyev siyasi hakimiyyətinin birinci dönməndə ömrünün demək olar ki, böyük bir hissəsinə ən ali kursıldorləndən deputat məndəti daşıyaraq keçirmişdir.

Dahi siyasetçi Heydər Əliyev SSRİ Ali Sovetinin (8, 9, 10 və 11-ci çağırışlar) deputat, 9-cu çağırış SSRİ Ali Sovetinin sədr müvəvvi (1974-1979), RSFSR Ali Sovetinin deputati (XI çağırış, 1985), Azərbaycan SSR Ali Sovetinin (7, 8, 9, 10 və 12-ci çağırışlar) deputat və Azərbaycan SSR Ali Sovetini Rəyasət Heyətinin üzvü (8, 9 və 10-cu çağırışlar) olmuşdur. Onun təşəbbüsü ilə SSRİ rəhbərliyi Azərbaycanın iqtisadi inkişafı üçün müümət əhəmiyyəti beş qərar qəbul etmişdir. İttifaq fondundan bu məqsədlə respublikaya külli miqdarda vəsatı ayrılmışdır.

Bütün bunlara baxmayaraq, Heydər Əliyev özü da sonradan bir neçə dəfə çıxışlarında SSRİ-nin mözh imperiya olduğunu söyləmişdir. Odur ki, Heydər Əliyevin birinci hakimiyyəti dönməni imperiya buxovları altında azad insanın mümkin fəaliyyəti ilə şortləndirilməlidir. O, özü bu məsələlərə çox aydın şəkildə qiyət vermişdir. Odur ki, Heydər Əliyev fenomeninin ən sociyəvi xüsusiyyətləri mözh Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatının başlığı dövrde dəha qabarlı şəkilde üzə çıxmışdır.

Təbii ki, Heydər Əliyev kor-koran şəkildə SSRİ rəhbərliyinə kölö kimi sitayış edən şəxslərə bir arada ola biləzdidi. Lakin Heydər Əliyev kimi böyük şəxsiyyətin sakit həyat tərzini seçəcəyi də inandırıcı deyildi. Odur ki, yerli əhali onu Naxçıvanın nümayəndəsi kimi deputat seçmək qərarına göldi.

Heydər Əliyevin Naxçıvanda olduğu dövrə xərici ölkələrin müxbirləri, o cümlədən qardaş Türkəyin qəzetçiləri olandan tez-tez müsbahibeler alırdılar. O, 1990-ci ildə Türkəyin "Zaman" qəzetinin müxbiri ilə səhəbətində müstəqillik məsələsinə toxunaraq deyirdi: "Mən belə fikirdəyəm ki, Naxçıvan MR Ali Məclisinin qəbul etdiyi qərarlar Azərbaycan Respublikasının işinə çox təsir etdi və Azərbaycan rəhbərliyi bir neçə belə qərarın qəbul edilməsində məcburiyyət qarşısında qaldı. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində müstəqillik qəbul etdiyi qərarın qəbul etməsi, qəbul etməyimə lüzum varmı? Güman ki, getməyəcəyəm".

Təbii ki, Heydər Əliyev kor-koran şəkildə SSRİ rəhbərliyinə kölö kimi sitayış edən şəxslərə bir arada ola biləzdidi. Lakin Heydər Əliyev kimi böyük şəxsiyyətin sakit həyat tərzini seçəcəyi də inandırıcı deyildi. Odur ki, yerli əhali onu Naxçıvanın nümayəndəsi kimi deputat seçmək qərarına göldi.

Heydər Əliyevin Naxçıvanda qəbul etdiyi tarixi qərarlardan biri də "Dünya Azərbaycan Türklerinin Həmroyluk və Birlik Günü"nın təsis olunması idi. O, Ali Məclisin Sədri vezifəsində işləyərək Naxçıvana qarşı irəmliyəsi turunda Heydər Əliyev 340 nömrəli Nehrom seki dairəsindən Azərbaycan SSR xalq deputati, 2 nömrəli M.F.Axundov seki dairəsindən isə Naxçıvan MSSR xalq deputati seçildi.

3 sentyabr 1991-ci il Azərbaycan SSR xalq deputatlarının və yerli xalq deputatları sovetləri deputatlarının seçkiləri zamanı əhali bu böyük siyasetçini bir-mənəli şəkildə destəklədi. Seçkilərin birinci turunda Heydər Əliyev 340 nömrəli Nehrom seki dairəsindən Azərbaycan SSR xalq deputati, 2 nömrəli M.F.Axundov seki dairəsindən isə Naxçıvan MSSR xalq deputati seçildi.

3 sentyabr 1991-ci il tarixdə isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin Sədri olub. Hadisənin inkişaf strategiyasına diqqət edək. 26 iyul 1990-ci ildə Naxçıvana çıxan "Şərq qapısı" qəzetin müsbahibəsində müxbirin "Dünen Nehrom kəndinin camaati Sizi Azə-

etməyəcəyi xəbərini eşidən sevinmişdilər.

26 iyul 1990-ci ildə Naxçıvanda çıxan "Şərq qapısı" qəzetin müsbahibəsində müxbirin qurultaya bağlı "Bu yaxınlarda Sov.İKP-nin XXVII Qurultayı öz işini qurtardı. Həm də Siz Naxçıvan partiya teşkilatı tərəfindən Azərbaycan Kommunistlərinin ali məclisinə nümayəndə seçilmisiniz. Mükümənse deyin, Sov.İKP-nin XXVII Qurultayı Sizə necə təsir etdi? Bir də Azərbaycan Kommunistlərinin ali məclisinin birinci hissəsində iştirak etmədiniz, ikinci hissəsində iştirak etmək fikriniz varmı?"

Şəhərin qurultaylarında Naxçıvan SSR Ali Sovetinə deputatlığı namizəd irolu sürdü. Mən inanıram ki, Siz deputat seçiləcəksiniz. Belə olan təqdirdə nə kim platforma irolu sürmək istərdiniz?" sualına Ulu Öndər belə cavab vermişdi: "Siyasi və iqtisadi cəhdəndə suveren, müstəqil Azərbaycan uğrunda mübarizə aparmaq".

O vaxt Heydər Əliyev deymişdi: "Bu zamanın, bu dəqiqələrin, bu saatın hökmünü nəzərə alımla bilməzdim... Xalqın bu əhvali-ruhiyyəsini, teleblörini nəzərə alaraq bütün məsələləri götür-qoy etdim. Mən öz taleyi-xalqa təpsirmişəm və xalqın iradəsini, yəqin ki, indi bu müdəddətə, bu çətin dövrdə yerinə yetirməliyim".

17 noyabr 1990-ci ildə muxtar respublikanın ali qanunvericiliyə orqanında mözh Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Xalq Cümhuriyyətinin üçüncü bayraqı qaldırılmışdı. Heydər Əliyevin sədri ilə keçən həmin tarixi sessiyada muxtar respublikanın rəsmi adından "sovət sosialist" sözü qərarlaşmışdır. Mən öz taleyi-xalqa təpsirmişəm və xalqın iradəsini, yəqin ki, indi bu müdəddətə, bu çətin dövrdə yerinə yetirməliyim".

17 noyabr 1990-ci ildə muxtar respublikanın ali qanunvericiliyə orqanında mözh Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Xalq Cümhuriyyətinin üçüncü bayraqı qaldırılmışdı. Heydər Əliyevin sədri ilə keçən həmin tarixi sessiyada muxtar respublikanın rəsmi adından "sovət sosialist" sözü qərarlaşmışdır. Mən öz taleyi-xalqa təpsirmişəm və xalqın iradəsini, yəqin ki, indi bu müdəddətə, bu çətin dövrdə yerinə yetirməliyim".

Fenomen şəxsiyyət Heydər Əliyevin milli dövlətçilik onənələrinin qorunmasına xidmet edən fəaliyyəti Naxçıvanın milli quruluşun, milli dövlətçilik qu-ruculuğunun təməllərini özünən zəngin tocrubosuna və bu diyarada daim yaşıdalın qədim Azərbaycanın dövlətçilik onənələrinə əsaslanırdı. Mühərbinin davam etdiyi, sonnay məhsullarının çatışmadığı, elektrik enerjisinin olmadığı, sosial-iqtisadi durumun koskin olduğu şəraitde Ulu Öndər Heydər Əliyev həyata keçirdiyi islahatlar, gördüyü tədbirlər və işlər sayəsində Naxçıvanda sabitliyin, tərəqqinin və həmroylığın təmin edilməsinə nail oldu.

Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində muxtar respublikanın dövlət quruluşu, müdafiə və hərbi quruculuq sahələrinin, həkimiyət və idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, inqisivi və siyasi böhranın aradan qaldırılması, inqisidi islahatların keçirilməsi, xərçi inqisidi əlaqələrin yaradılması, həmşərədən xərçi dövlətlərə - Türkiye və İranla mehriban qonşuluq münasibətlərinin qurulması və küləvi tədbirlərə aid məsələlərə bağlı müvafiq qərarlar qəbul olundu.

Heydər Əliyevin Naxçıvanda qəbul etdiyi tarixi qərarlardan biri də "Dünya Azərbaycan Türklerinin Həmroyluk və Birlik Günü"nın təsis olunması idi. O, Ali Məclisin Sədri vezifəsində işləyərək Naxçıvana qarşı irəmliyəsi turunda Heydər Əliyev 7 mart 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında xalq deputati kimi çıxış etdi. Bu çıxış Heydər Əliyevin müstəqillik konsepsiyasının ilk eləni, xalqın müstəqilliyə çağırışının təntənəsi idi.

O, öz nitqində Azərbaycan xalqının başqa xalqlara nisbətən dərhal məsələlərə qarşı sərt təpki onun parlamentarı kimi fəaliyyətinin on vacib sebhəfərindən birdir.

Heydər Əliyevin Naxçıvanda qaytdığı dövr Qarabağ münaqişəsinin getdiyəcək genişləndiriləcək, o cümlədən Naxçıvana qarşı irəmliyəsi turunda Heydər Əliyev 340 nömrəli Nehrom seki dairəsindən Azərbaycan SSR xalq deputati, 2 nömrəli M.F.Axundov seki dairəsindən isə Naxçıvan MSSR xalq deputati seçildi.

3 sentyabr 1991-ci il tarixdə isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin Sədri olub.

Muxtar respublikanın vəziyyəti nə olduda mürəkkəb olmuşdu. Yalnız Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri seçildikdən sonra gərgin fəaliyyəti və səhərləri yaxşıyıcıda sabitlik təmin edildi və Naxçıvanda sosial-iqtisadi vəziyyət yaxşılaşdı.

Muxtar respublikanın inkişafını və sabitliyinin davamlılığını təmin etmek üçün regional və beynəlxalq əlaqələrin formalasdırılması, eləcə də inkişafı yönündə mühüm addımlar atıldı. Türkiye və İranla qarşılıqlı əməkdaşlığı və tərəfdəşləşmə əsaslanıllı ilə rəsmi təmələr toşkil olundu. Blokada şəraitindən sonra muxtar respublikanın inkişafı və sabitliyinin davamlılığını təmin etmek üçün regional və beynəlxalq əlaqələrin formalasdırılması, eləcə də inkişafı yönündə mühüm addımlar atıldı. 24 mart 1992-ci ildə Naxçıvan MR-lə Türkiye Cümhuriyyəti arasında işbirliyi protokolunun imzalanması bu baxımdan müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Bir məsələni də xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, blokada şəraitində olan Naxçıvanı ağır durumdan xilas etmək bərabər, Heydər Əliyevin deputat məndəti alıqla Azərbaycan parlamentində söz demək imkanı qazanması müstəqillik tariximizin on şəhəri sebhəfəsine çevrildi. Möhəz bu imkan çərçivəsində Heydər Əliyev parlamentdən xalq müraciət etmək imkanı qazandı. Heydər Əliyevin parlamentdə ilk çıxışı yeni ittifaq müqaviləsinə qoşulmaq məsəlesi müzakirə olunduğu vaxta təsdiq edir. Siyasi Bürodan istəfə verdikdən sonra Heydər Əliyevin bu çıxışını xalq qarşısında demək olar ki, ilk çıxışı hesab etmək olardı. Ümummilli Lider möhəz burada öz ideoloji konsepsiyasını bəyan edəcəkdir. Uzun illər Kommunist Partiyasının rəhbər şəxslərindən olmuş siyasi lider demokratik və azadlıq döyərlərinə münasibətini ilk dəfə geniş xalq kütüsləsinə çatdırmaq imkanı qazanırdı. Biz gəncə respublikada başlıca məsələlər hərəkatların ittifaq dövləti tərəfindən zərərliliklə, hərbi qoşun hissələri vəsiyyətə böyük məsələlər tədbirləri ittifaqın imperiya siyaseti apardığını tam aşkar etmişdir. İttifaq dağlıq mağazası başlamışdır".

Heydər Əliyevin parlamentdəki ilk çıxışında ideoloji məsələlər sərt və açıq münasibətini bildirir. Özünün milyonlarla tərəfdarını və xüsusilə gəncləri müstəqillik ideyalarının arxasında getməyə və Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə nail olmağı çağırır. Cənubi müstəqillik Heydər Əliyevin həyətinə nail oldu.

1993-cü ildə xalqın təkidi tələbi ilə hakimiyətə golən Heydər Əliyev qisa müddədə Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün vacib addım olan atəşkəs nail oldu. Daha sonra bu il 30 ili tamam olan "Əsrin müqaviləsi"ni bağladı. İqtisadi inkişaf, ordu quruculuğu, balanslaşdırılmış xərçi siyaseti təmin etməklə Azərbaycanın gelecek inkişafının təməllərini möhkəmətə qoymasıdır.

Butin sahələrdə strateji hədfləri müəyyən edən Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına on böyük töhfəsi isə uğurlu siyasi varisini yetişdirməsi oldu. Möhəz bunun nəticəsində 44 günlük Zəfər mühərbiyəsi nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi təmən olundu. Azərbaycan tarixinin yeni dövrü - quruculuq dövrü başladı. Azərbaycanda siyasi plüralizmin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi, demokratik seçki onənələrinin yaradılmasının Heydər Əliyev qızılızcası və İlham Əliyev qızılızcası idi. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan bütün ərazisini əhatə edən demokratik, şəffaf, azad rəqabət mühitində keçən dərhal bir parlament seçməsi təməllərini qazanırdı.

Bütin həyətinin Azərbaycanın müstəqilliyinə həsr etmiş Heydər Əliyevin fəaliyyətinin özü mənəvi bağlılığını ifadə edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev deyir: "Mən daimi bir məqamı tərəfində saxlayıram ki, mən atamın inanımı doğruldu. Bu gün əməlində bərəməli olacaq və quruculuq dövrü başlıdır. Azərbaycanda siyasi plüralizmin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi, demokratik seçki onənələrinin yaradılmasının Heydər Əliyev qızılızcası və İlham Əliyev qızılızcası idi. Cənubi müstəqillik Heydər Əliyevin həyətinə nail oldu".

Bütin həyətinin Azərbaycanın müstəqilliyinə həsr etmiş Heydər Əliyevin fəaliyyətinin özü mənəvi bağlılığını ifadə edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev deyir: "Mən daimi bir məqamı tərəfində saxlayıram ki, mən atamın inanımı doğruldu. Bu gün əməlində bərəməli olacaq və quruculuq dövrü başlıdır. Azərbaycanda siyasi plüralizmin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi, demokratik seçki onənələrinin yaradılmasının Heydər Əliyev qızılızcası və İlham Əliyev qızılızcası idi. Cənubi müstəqillik Heydər Əliyevin həyətinə nail oldu".

Heydər Əliyev məsələnin tələylü olduğunu vurğulayaraq qeyd edirdi: "Yeni ittifaq müqaviləsi ilə əlaqədar olaraq toyin olunmuş referendumda istirak etmək və ya etmək çox mühüm məsələdir. Azərbaycan xalqının oynaması qəbul edilməsi xüsusi əhəmiyyə